

Kapitel 11

SÆTNINGER I TEKSTER

Indhold:

- 1 Hvad skal vi med ledsætninger?
- 2 Forskellen mellem hel- og led-sætninger
- 3 Nu skal vi spise Peter
- 4 Grammatiske kommaer
- 5 Ledsætninger har forskellige funktioner i teksten
- 6 Infinitiv-sætninger
- 7 Knudesætninger
- 8 det det det
- 9 Opsamling

* * *

Sætninger er noget vi har i grammatikken, i sprogsystemet. Dem kan vi analysere – i sætningsled (jf kapitel 9), og vi kan se at leddene står i en bestemt rækkefølge (jf kapitel 10 om ledstilling). Men sætninger er også noget vi bruger når vi laver tekster.

Tekster er sproget i brug. Og når vi bruger sproget, viser det sig at mening (og sød musik) kan opstå på flere måder. Både i kraft af sammenhængen og fordi sætningsmønstret faktisk betyder noget.

Ikke mindst er det vigtigt at sætninger kædes sammen.

* * *

1 Hvad skal vi med ledsætninger?

Det var jo meget enklere hvis vi kunne nøjes med helsætninger uden besværlige kommaer. Og dog. Halfdan Rasmussen har sagt:

1 Klog er den tosse, som ved, han er dum.

Sekvensen *som ved, han er dum* er en relativ-sætning der er efterled til *den tosse*. Og i relativ-sætningen har vi en ledsætning (*han er dum*) som er objekt for *ved*.

Det er nærmest umuligt at omskrive det så det kun består af helsætninger. Vi kan jo prøve:

2 Den tosse er klog. Han ved noget: han er dum.

Rent bortset fra at det lyder klodset, så betyder det ikke helt det samme. I eksempel 1 kunne vi erstatte *den* med *enhver* uden at ændre betydningen – det kan vi mildest talt ikke i eksempel 2: *Enhver tosse er klog...* Lad os prøve på en anden måde:

3 En tosse er klog hvis han erkender sin egen dumhed.

Det betyder det samme som eksempel 1, men jeg har kun opnået at erstatte relativ-sætningen i eksempel 1 med en adverbial *hvis*-sætning (en betingelses-sætning). [At *dét* kan lade sig gøre, er selvfølgelig også værd at lægge mærke til.]

Til gengæld er jeg sluppet af med objekts-sætningen ved at erstatte *den* med en benævnelse (*sin egen dumhed*) – der godt nok kræver et andet verbum (*erkender*). Noget lignende kan jeg måske bruge til relativ-sætningen?

4 En sin egen dumhed erkendende tosse er klog. ???

Man kan diskutere om det er dansk. Enkelt er det i hvert fald ikke, og godt dansk er det heller ikke. Og slet ikke Halfdansk!

Opgave 1: Prøv at finde ledsætningerne i følgende:

Fogh tilføjede at han har stor respekt for Blair der har vist at han er en mand der tør stå ved sine holdninger.

Her kommer et forsøg på omskrivning – hvad er der sket?

Fogh tilføjede [dette]: Han har stor respekt for Blair. Blair har vist [dette]: Han er en mand. En mand tør stå ved sine holdninger.

* * *

2 Forskellen mellem hel- og led-sætninger

Først og fremmest er forskellen naturligvis at helsætninger udgør en selvstændig helhed, mens ledsætninger er afhængige, enten som led i en anden sætning (jf kapitel 9, afsnit 7) eller som efterled i en benævnelse (jf kapitel 8, afsnit 5). Mere om det i afsnit 5 nedenfor.

Men derudover har vi på dansk en specialitet der gør det muligt at skelne rent grammatisk. Helsætninger har en ledstilling der kan skrives subjekt+verballed+A-led (osv), altså S+V+A, når subjektet rykkes frem i forfeltet (hvilket det oftest gør).

Ledsætninger har derimod ledsstillingen S+A+V. Sammenlign:

Han bliver tyndere

– for *han spiser ikke meget* (SVA : helsætning)

– fordi *han ikke spiser meget* (SAV : ledsætning)

Eksemplet viser at *for* sideordner to helsætninger, mens *fordi* underordner en ledsætning i en helsætning.

Eksemplet giver os desuden en **test** på hvilken slags sætning vi har: Hvis vi placerer et *ikke* (eller *dog* eller *måske*) efter verbet (*han spiser ikke*: SVA), er det en helsætning; hvis vi placerer et *ikke* før verbet (*han ikke spiser*: SAV), er det ledsætning.

De bindeord der sideordner, er – foruden *for* – fx *og*, *men*, *eller*.
De bindeord der underordner, er – foruden *fordi* – fx *at*, *hvis*, *når*, *da*, *mens*, *selvom*, *eftersom*.

Testen viser for øvrigt at findes enkelte faste udtryk der består af uafhængige ledsætninger:

Som du dog råber!

At du ikke skammer dig!

Opgave 2: Indsæt et *ikke* (eller *måske*) i alle sætningerne i begge eksempler i opgave 1, og sammenlign resultatet: SVA eller SAV?

Ekstra: Hvis et andet led end subjektet står i forfeltet, har vi ikke SVA men VSA i helsætninger, fx – *meget spiser han ikke*. Det kan også forekomme i ledsætninger efter *at* eller *fordi*, derimod ikke efter fx *når* eller *hvis*. Men det er lidt specielt.

* * *

3 Nu skal vi spise Peter

Vi kommer ikke uden om at snakke om kommaer. I overskriften til dette afsnit er der tale om kannibalisme – eller manglende komma. Vi foretrækker det sidste: *Nu skal vi spise, Peter!*

Det komma kaldes **pausekomma**, men det signalerer ikke nødvendigvis en pause, derimod et skifte i intonationen (tonegangen):

Nu skal vi spise Peter.

Nu skal vi spise, Peter.

Den slags kommaer – foran et ‘påkaldende-udtryk’ (en vokativ) – volder næppe problemer i skrevne tekster, hvor vokativer sjældent forekommer. Det samme gælder foranstillet vokativ: *Peter, har du spist?* – med eller uden komma og spørgsmålstegn.

Pausekomma har vi også omkring ‘**appositioner**’, dvs en slags beskrivende eller identificerende efterled i benævnelsen:

Her standsede præsidenten, den frie verdens leder, for at kysse en baby.

Den slags er mere nyttigt i skrevne tekster. Uden kommaer ville vi nok undre os over hvorfor præsidenten absolut skulle standse den frie verdens leder. Han kunne da bare selv standse og kysse...

Lige så nyttige er **opremsnings-kommaer**:

- 1 *Om aftenen spiser de, tænder for fjernsynet og falder i søvn.*
- 2 *Til bøffen skal vi have løg, ærter og grønne bønner.*

Et opremsnings-komma sættes for at spare et *og*. I sætning 1 har vi sideordnet tre verbaler, i sætning 2 tre benævnelser.

* * *

4 Grammatiske kommaer

Det der især giver os problemer, er nok de grammatiske kommaer, dvs dem der afgrænser ledsætninger og helsætninger.

Efter reglerne behøver vi kun at huske kommaer mellem helsætninger og *efter* ledsætninger (det er det jeg bruger). Foran ledsætninger kan man sætte komma hvis man har lyst (men så skal man have lyst hele teksten igennem – man må være konsekvent).

Her kommer nogle eksempler der kan vise hvorfor kommaet efter ledsætningen er vigtigt:

- a *Den have som vi gravede i går helt ned til åen.*
- b *Langs den vej som vi går på hænder der mange ulykker.*

- c *Det er rart med en god lineal, og hvis man har fået en ny passer man godt på den.*
- d *Nødder fås med og uden skal. Hvis man køber dem uden skal man regne med at de er dyrere.*
- e *Vi har en køkkenhave, men de planter vi havde sat i vores bed dyrene toppen af.*
- f *Et enkelt får kan være hyggeligt, men hvis man har flere får man flere lam.*

Opgave 3: Find ledsætningerne i ovenstående eksempler og sæt de manglende kommaer. Hvilken ordklasse er det første ord efter ledsætningerne i alle tilfælde?

PS: Det hjælper at læse sætningerne op.

Her kommer så et eksempel der kan vise hvorfor man har besluttet at vi ikke behøver kommaer foran ledsætninger:

*De, der kan sætte komma, synes, at de, der ikke kan, er dumme.
De, der ikke kan, synes, at de, der kan, spilder deres tid.*

Hvis vi nøjes med komma efter ledsætningerne, ser det sådan ud:

*De der kan sætte komma, synes at de der ikke kan, er dumme.
De der ikke kan, synes at de der kan, spilder deres tid.*

Pudsigt nok er der en tendens til at det er kommaerne efter ledsætningerne man glemmer. Det skyldes jo nok at ledsætninger ofte begynder med enten konjunktioner (bindeord), som *at, når, hvis, eller fordi*, eller med relativ-pronominer, som *der* eller *som*. De gør det lettere at se hvor ledsætningen starter.

Men netop derfor har læseren mere brug for kommaet efter ledsætningen, jf eksemplerne foran opgave 2 ovenfor.

* * *

5 Ledsætninger har forskellige funktioner i teksten

Vi har tidligere set at (kapitel 9, afsnit 7) at ledsætninger kan være led i sætningen, oftest A-led (*jeg kommer når du kalder*) eller direkte objekt (*jeg ved jeg er dum*).

For det andet kan de være efterled i benævnelser, i form af relativ-sætninger (*en mand der tør stå ved sine holdninger*), jf kapitel 8, afsnit 5).

For det tredje kan de være efterled i A-grupper, som i dette eksempel fra Halfdan Rasmussen:

*I Bergen er dagen så regnfuld og grå
at solen må vandre med vandstøvler på.*

Læg mærke til at *at*-sætningen forudsætter et *så* foran adjektivet.

Et enkelt ekstra eksempel kan måske være på sin plads: *Sproget er sværere end man regner med*. Her forudsætter *end*-sætningen en komparativ ('højere grad') i adjektivet, dvs fx *sværere* eller *mere indviklet*.

For det fjerde kan de være styret af præpositioner (forholdsord), hvor man ellers som oftest finder benævnelser:

Dronningen regnede ikke med prinsen

Det lyder som en ulykkelig familie. Men hvis vi fortsætter sætningen, bliver det lidt mindre ulykkeligt:

Dronningen regnede ikke med prinsen selv kunne finde en kone.

Her styrer præpositionen *med* ikke alene *prinsen*, men hele den ledsætning han indleder. Det bliver klarere hvis vi indfører *at*: *regnede ikke med at prinsen...* Eller hvis ledsætningen begynder med et pronomen: *...regnede ikke med han...*

Opgave 4: Hvilke typer ledsætninger har vi i følgende?

*Professor Tribini fra Dyrehavsbakken
kan snakke så hurtigt, at håret i nakken
gror ud gennem næsen blandt bumser og blister,
fordi det vil se, om hans tænder slår gnister.*

(Halfdan Rasmussen)

Undertiden kan det være vanskeligt at se om det er en præposition eller en konjunktion (bindeord) der står foran ledsætningen. *Om* i sidste linje af opgave 4 er faktisk en konjunktion.

Det er værre med en præposition som *for*:

*Hun ordnede sagen for mig.
Hun ordnede sagen for at jeg kunne være fri.*

I den sidste sætning sætter de fleste komma foran *for*.

I de fleste andre tilfælde lyder reglen at kommaet skal sættes efter præpositionen. Men hvis man nøjes med komma efter ledsætningen, undgår man det problem.

* * *

6 Infinitiv-sætninger

Selvom ledsætninger kan have mange funktioner, er der i hovedsagen kun to former:

- 1 **Finite ledsætninger** (det er dem der har et finit verbal, dvs et verbal i enten præsens (nutid) eller præteritum (datid)).
- 2 **Infinitiv-sætninger**, hvor verbalet er i infinitiv (navnemåde).

Infinitiv-sætninger kan lette en tekst. Fx

- a *Dronningen besluttede at (hun ville) lægge en ært i sengen.*
- b *Prinsen mente at en rejse var bedre end at gifte sig.*
- c *Kongen blev overrasket over at se en pige foran porten.*
- d *Tribini begyndte at snakke hurtigere.*

I det sidste tilfælde kan vi faktisk kun have en infinitiv og ikke en finit ledsætning.

Opgave 5: Hvilken funktion har infinitiv-sætningerne i de fire eksempler lige ovenfor?

Det der er værd at bemærke, er at infinitiver kan udvides både med objekter og A-led, som i de fire eksempler. Infinitiven kan også være sætningsled alene, som i H.C.Andersens *At rejse er at leve*. Men også den kan udvides: *At rejse med tog er at leve livet*.

Her er infinitiverne udvidet med henholdsvis et A-led (*med tog*) og dels et direkte objekt (*livet*). Analysen ser således ud:

<i>At rejse med tog</i>	er	<i>at leve livet</i>
Verbal A-led	___	Verbal Dir.Obj.
Subjekt	Verbal	Subjektsprædikativ

Det vi ser her, er et typisk eksempel på forskellen mellem **form og funktion**. Helsætningen består af funktionerne S+V+Spiv (Subjekt+Verbal+Subjektsprædikativ).

Men når vi går ind i subjektet, opdager vi at dets form igen er sætnings-formen, bestående af Verbal+A-led. Og også subjektsprædikativet har sætningsform, bestående af Verbal+DirekteObjekt.

* * *

7 Knudesætninger

Lad os begynde med et eksempel:

Den pige forventede dronningen ikke at prinsen ville vælge.

Det særlige ved knudesætninger er at vi bruger forfæltet til et led der ikke hører til helsætningen, men til en underordnet sætning.

Og det viser sig at vi kan have en ret 'dyb' underordning, og alligevel hente et led op i forfæltet – fra 'dybet':

*Den pige mente dronningen ikke
at hun ville bryde sig om
at prinsen skulle nægte
at gifte sig med.*

Som regel giver det ikke problemer med forståelsen, men i talesproget kan man komme ud for at skulle omfortolke et udsagn efterhånden som det skrider frem.

I ET INTERVIEW med en nyudnævnt biskop spurgte en journalist respektfuldt om ikke man 'blev lidt højtidelig' som biskop. Biskoppen svarede, med tankefulde pauser:

*Det tror jeg nok...
at opgaverne gør...
at man ikke bliver!*

Opgave 6: Hvad henviser *det* til?

Opgave 7: Hvilket led i hvilken sætning er leddet i forfeltet i følgende? Hvad sker der hvis du flytter det hen hvor det ‘hører hjemme’?

*Den pige blev kongen overrasket over at se foran porten.
I sengen besluttede dronningen at hun ville lægge en ært.
Den ært havde hun nok ikke ventet at der var nogen der kunne mærke.
Kongen havde I nok ikke troet selv ville åbne porten.
“Kommer der ikke mere mad?” ser han ud som en der godt kunne have lyst til at sige. (Fra et dyreprogram i TV)*

* * *

8 det det det

Kan man sige *det det det* uden at stamme? Tja, *det* er et småord der er uhyre almindeligt selv om det ikke betyder ret meget. Her vil du måske sige:

Nå, er det det det drejer sig om!

Så det kan man altså. Men du kan selvfølgelig også sige:

Nå, er det nu igen det, altså småord, som det drejer sig om.

Og det er det altså. *Det* er et pronomen (et stedord). *Det* står bare ikke altid i stedet for noget, og selvom det gør, er det ikke altid nemt at se hvad det henviser til.

Fx når *det* (og ikke *dem*) henviser til *småord* – så mener vi jo nok ‘det (emne) om småord’, altså en tilsyneladende **skæv henvisning**. Og hvis jeg siger:

Lad os træffe en hurtig afgørelse. Det foretrækker jeg.

– hvorfor så ikke bruge *den*? Det er jo *den hurtige afgørelse* jeg foretrækker? Det er jo nok fordi jeg mener ‘det at træffe en hurtig afgørelse’. *Det* henviser altså til en ide eller et forslag, dvs *det* henviser til ‘noget’ (et t-ord).

MEN UD OVER DETTE ‘OVERFORBRUG’ af *det* som pronomen, har vi også to anvendelser af *det* hvor det er helt **tomt for indhold**. Hvis du fx kommer ind på motorkontoret og siger:

Det drejer sig om et kørekort.

– så vil du nok blive noget overrasket hvis skrankepaven siger:

HVAD drejer sig om et kørekort? Hvad mener du med DET?

Det samme gælder *det* handler om, *det* banker på døren, *det* sner, *det* tordner, *det* er varmt, *det* er dejligt vejr, *det* gælder livet. Og hvad mener vi når vi i telefonen siger *Det er mig!* – ??

DEN ANDEN TOMME ANVENDELSE finder vi i **spalte-sætninger**. Se fx

- 1 *Jeg skal vaske op.*
- 2 *Det er mig der skal vaske op.*

Hvorfor sige den længere sætning 2 hvis man kan nøjes med sætning 1? Jo, sætning 2 sætter fokus på at det er *mig* (og ikke en anden), mens sætning 1 blot fortæller hvad jeg skal lave.

Forskellen bliver endnu tydeligere hvis spalte-sætningen kombineres med et fokus-adverbium, som *ikke* eller *kun*, se fx:

- 3 *Jeg skal kun vaske op.*
- 4 *Det er kun mig der skal vaske op.*

I sætning 3 er jeg tilfreds med at jeg kun skal vaske op. I sætning 4 er jeg utilfreds med at jeg skal vaske op alene.

Man kan spalte næsten et hvilket som helst led ud i en spaltesætning. Se følgende:

- 5 *Vi skal kun læse 5 sider til i dag.*
a Det er kun os der skal læse 5 sider til i dag. (Subjekt udspaltet)
b Det er kun til i dag vi skal læse 5 sider. (A-led udspaltet)
c Det er kun 5 sider vi skal læse til i dag. (Objekt udspaltet)

Opgave 8: Følgende sætninger er spaltede. Hvilket led er udspaltet? Hvordan ville de lyde uden spaltning?

- a Det er udlændinge der har den største arbejdsløshed.*
b Det er rygning der giver den største sygelighed.
c Det er pizza jeg ikke kan lide.
d Det er sukker man bliver fed af.

* * *

9 Opsamling

Lad mig begynde med en undskyldning på sprogets vegne. Umiddelbart virker det jo meget tilforladeligt. Sproget består af ord (som godt nok kan have mange forskellige former); og dem sætter vi sammen til benævnelser og sætninger (som består af led der skal stå på bestemte pladser i forhold til hinanden).

Men når vi bruger sætninger i tekster, viser det sig at der er mange snedige muligheder for at arrangere og skabe mening.

Se, den undskyldning kunne det lige så godt have været dig der gav – for det er jo også dit sprog. Men altså:

For det første kæder vi sætninger sammen. **Helsætninger** kan kædes sammen med **side-ordnende konjunktioner** (bindeord, som

og, men, eller). Eller de sættes blot efter hinanden, med punktum imellem.

Ledsætninger knyttes til helsætninger, ofte med **under-ordnende konjunktioner** (som *at, når, hvis, fordi*). (De kan også sideordnes med sideordnende konjunktioner. Konjunktionerne er ligeglade med hvad de sideordner.)

For det andet er der **forskel på ledstillingen** i helsætninger (SVA) og ledsætninger (SAV).

For det tredje skal vi så sætte **komma** når vi skriver, fordi vi ikke kan høre sammenhængen, sådan som vi kan når vi taler. **Pausekommaer** sætter vi omkring påkalde-udtryk (*Spis så, Peter*), og omkring appositioner (*Så slog Ole, vores lærer, i bordet*).

Også **opremsningskommaer** er en slags pausekommaer.

Grammatiske kommaer sætter vi som hovedregel mellem helsætninger og efter ledsætninger.

For det fjerde kan ledsætninger have flere slags **funktioner**. De kan være **led i helsætninger** (og i hinanden); de kan være **efterled i benævnelser**; de kan være **efterled i A-grupper**, og de kan være **styret af en præposition**.

Men selvom de kan have forskellige funktioner, har de i hovedsagen kun **to forskellige former**: enten er de **finite** (og har et verbal i præsens/nutid eller præteritum/datid) eller de er **infinitiv-sætninger** (og har et verbal i infinitiv).

For det femte kan hel- og led-sætninger flettes ind i hinanden. Dels ved at forfeltet i helsætningen rummer et led fra en ledsætning (som *Hende kunne prinsen ikke lide ... at sige nej til*). Det giver en **knudesætning**.

Og dels ved at vi spalter en sætning så det kommer til at se ud som en helsætning med en relativ-sætning til slut (som *Det er prinsen (som) du skal giftes med ≈ Du skal giftes med prinsen*). En **spaltesætning** begynder med et tomt *det*, fulgt af *er/var* og slutter med en slags relativ-sætning.